

INTRODUCCIÓ

L'OBRA de Poulain de La Barre *De l'égalité des deux sexes* (1673) és exponent de dues qüestions, si més no: del fonament filosòfico-teòric del feminisme i del desenvolupament d'una raó pràctica des del cartesianisme. És, doncs, una obra clau tant per al feminisme teòric com per al desenvolupament d'una filosofia pràctica des del racionalisme. La novetat i peculiaritat de l'obra rau en la vinculació que estableix entre el problema del domini de les dones per part dels homes i el mètode cartesià d'argumentació.

És cert que els discursos sobre les dones i les relacions entre els dos sexes no eren cap novetat en el s. xvii. En els segles anteriors havien proliferat escrits sobre les dones que tractaven el tema des de diferents punts de vista. Fins i tot es va encunyar un terme a França per caracteritzar aquest fenomen: «la querelle des femmes». Són moments de canvi històric en què es qüestionava el paper que feien les dones en la societat i se'n buscava el més idoni per als nous temps. Es presentaven nous models de dona, com en el cas de «La Querelle des Amyes» (1541-1543), que fou una polèmica literària i filosòfica en què es mostraven tres models de «dames»: la cortesana autònoma i distant, la fidel al marit i la dama per a la qual la relació amorosa era una relació platònica; es polemitzava sobre la perfecció de les dones i la seua superioritat sobre el baró en l'obra de Cornèlius Agrippa *De l'excellència del sexe femení* (1529); s'interpretava la Bíblia en pro d'unes concepcions o d'altres i, sobretot, es va crear una gran polèmica sobre l'educació de les dones: si havien o no havien de rebre instrucció –aprendre a llegir i escriure– i, en cas de fer-ho, quins tipus de lectures serien adequats per complir el paper social que els corresponia fonamentalment: el d'esposa i mare. L'obra de Joan Lluís Vives *Formació de la dona cristiana* és una de les que es pronuncien sobre el tema. En definitiva, des de tractats galants a tractats de moral, tots s'hi manifesten.

Les dones també van prendre part activa en la reflexió sobre elles mateixes com a dones i en el problema de la desigualtat dels dos sexes. Ja en el segle xv Christine de Pisan, en la seua obra *La ciutat de les dames*, presenta les dames

co-moral. Perquè s'hi tracta de la manera d'actuar, no sols de conèixer la veritat. En ser l'acció i no el coneixement el tema de la reflexió i la crítica, s'introdueixen noves característiques en el *cogito ergo sum* cartesià. Aquest fonament, «una cosa que siga certa i indubtable», que ens permeta escapar de l'obscuritat, esdevé en Poulain un ésser, un *cogito*, que actua tant com pensa. De manera que el *cogito* serà, a més de subjecte epistemològic, subjecte de l'acció.

Igualment, la crítica al prejudici que desenvolupa el programa cartesià esdevé en Poulain una crítica als prejudicis de l'acció, dels costums, no sols als prejudicis de la ciència. El punt de partida de l'obra de Poulain és que si el programa cartesià arribava a rebatre el prejudici de la desigualtat dels sexes, en quedaria provat l'èxit, ja que s'hauria aplicat al prejudici més difícil d'eliminar. El fet de centrar la crítica al prejudici en la qüestió de la desigualtat dels dos sexes proporciona radicalitat a la crítica, atès que es tracta del prejudici més universal. Poulain ho considera així per diverses raons: perquè és tan extès que la força del costum fa veure-ho com «la cosa més natural» i perquè és un prejudici interessat. És interessat perquè es tracta del domini dels homes sobre les dones, d'un sexe sobre l'altre, i als homes, com a sexe, els interessa que perdure. La insistència de Poulain en l'interès pel domini com un element subjacent al prejudici introdueix un límit a l'exercici de la crítica i l'argumentació racional, límit que indicaria que la situació social de desigualtat sexual no s'elimina sols amb la crítica fundada al prejudici de la desigualtat, sinó que hi caldria un canvi social real en les relacions entre els dos sexes. Això és el que distingeix una crítica que busca el coneixement de la veritat d'una altra que, a més a més, busca l'eliminació de les desigualtats: la darrera requereix un contra-poder enfront dels interessos del domini.

Però, tot i que *Sobre la igualtat dels dos sexes* no proposa un programa concret per lluitar contra aqueixos interessos, ja que el seu objectiu és argumentar tot seguint «l'ordre de raons» contra aquells que defensen la desigualtat, les raons a favor de la igualtat dels dos sexes són tan radicals i la proposta tan universal que per elles mateixes constitueixen un tractat de política d'igualtat.

PREJUDICI I VERITAT

El cartesianisme de Poulain de La Barre és un dels trets de la seua modernitat, però no n'és l'únic. N'hi ha d'altres, com són ara la seua conversió al protestantisme i la defensa que això implicava de la necessitat del lliure examen individual en matèria de religió; la defensa de la llengua francesa i la seua

Raó, Dret i Justícia com a deeses que la consolen de pertànyer a un sexe tan denigrat. Raó critica el que diuen poetes i filòsofs sobre les dones i l'aconsella de confiar solament en el seu bon criteri. Com a exemple que les dones eren subjectes actius en el segle XVI, podem citar Margarita de Navarra amb l'*Hep-tameron* (1558) i més tard Marie de Gournay amb les obres *Igualtat entre homes i dones* i *Greuges de les dames* (1622). En el segle XVII, hauríem de destacar «les precioses», que van representar un dels intents històrics més notables d'autonomia per a les dones, centrat en la necessitat d'instrucció i l'eliminació del matrimoni com a condició per a aquesta autonomia.¹

L'obra de Poulain de La Barre marca una ruptura amb tota aquesta literatura sobre les dones, ja que reflexiona sobre el tema d'una manera metòdica i sistemàtica. No es tracta, doncs, d'un «tractat galant», contra els quals ens prevé Poulain mateix, sinó d'una obra filosòfica en el sentit modern del terme, que comporta una crítica del prejudici i una aposta pel judici, per l'argumentació racional. Enfront de l'autoritat o de la fe, la raó ha de ser el fonament des del qual s'argumente sobre la igualtat en les relacions entre els sexes. La finalitat del seu discurs és convèncer, provar amb raons, i la galanteria no beneficia de cap manera aquesta finalitat, perquè pot ser un divertiment que allunye del vertader problema.

Històricament, i des de diferents perspectives, la controvèrsia al voltant del domini dels barons sobre les dones s'ha centrat en la qüestió de quin és el fonament d'aquesta desigualtat, quin n'és l'origen. D'una banda, una explicació defensa que són les diferències biològico-sexuals les que fan possible mantenir un origen natural de la desigualtat social i cultural entre barons i dones i, en conseqüència, és impossible eliminar-la. D'una altra, hi ha una altra explicació que considera que la desigualtat social i cultural té un origen també social i cultural, i que s'ha utilitzat la diferència biològica entre els sexes per tal de justificar el domini d'un sexe sobre l'altre.

Quan es va publicar *Sobre la igualtat dels dos sexes*, el 1673, la polèmica sobre aquest tema no es plantejava en termes tan clars i és per això que l'obra hi va introduir un aspecte inèdit: la necessitat d'incidir en l'argumentació racional per tal que el fonament de la tesi que defensa, la igualtat dels dos sexes, fóra legítim des de l'únic punt que podia ser-ho ara, des de la raó. És en aquest sentit que es pot afirmar que marca una ruptura en la manera de tractar el problema de les relacions entre els sexes. Pretén ser una obra filosòfica que es planteja com una aplicació del programa cartesià sobre un tema social i políti-

1. Albistur-Armogathe (1977) i Reynier (1929).

dedicació a l'ensenyament d'aquesta a Ginebra; la defensa de la igualtat per a tots els éssers humans sense distinció de races, sexe, etc.; la seua preocupació pels problemes de l'individu i de la societat civil.²

El cartesianisme serveix a Poulain per trobar una alternativa filosòfica a l'hegemonia de l'escolàstica, i se sorprèn de veure-hi «que es raonava sobre principis tan clars i evidents que jo no podia fer altra cosa que estar-hi d'acord i que arribaven a conclusions que feien llum sobre certs misteris que m'havien torbat».³ Tanmateix, encara que manté criteris cartesians com la renúncia a l'escolàstica, la pràctica del dubte, la crítica al prejudici, la necessitat d'arribar a idees clares i distintes, s'allunya de Descartes en tant que no s'interessa per la metafísica i, sobretot, perquè decideix de no respectar els costums del seu país. Aquests dos aspectes fan de Poulain un pensador preocupat per temes socials i un crític de la societat del seu temps.⁴

Interessa destacar el procediment que segueix Poulain en *Sobre la igualtat dels dos sexes* per criticar aquells que mantenen i defensen la desigualtat. Hi distingeix entre els qui la mantenen per costum —el que s'anomena el vulgar— i els qui, per ser savis, pretenen de fonamentar aquest mateix costum des dels sabers respectius. En la primera part de l'obra respon al vulgar i en la segona als científics o savis que aporten la seua autoritat per mantenir el prejudici.

Sobre la base que la força que té el prejudici de la desigualtat entre els sexes fa necessari d'argumentar a favor del que hauria de ser evident, l'obra conté dos arguments centrals: en la primera part fa una hipòtesi, o conjectura històrica, sobre l'origen de la desigualtat, i en la segona defensa la concepció cartesiana de l'ésser humà segons la qual la raó és de tots els individus de l'espècie.

La conjectura històrica sobre l'origen de la desigualtat sexual entre els humans té un objectiu molt clar: contraargumentar la concepció, que manté el costum, que considera que la desigualtat entre els dos sexes és establerta per natura, i per tant, justificada com a desigualtat social. Al fonament naturalista de la desigualtat oposa l'origen històric d'aquesta, amb la qual cosa es posa en

2. La major part dels estudis que hem consultat exposen aquestes característiques del seu pensament. Vegeu, per exemple, Pieron (1902), Fraisse (1985) i Magné (1964).

3. Citat per Armogathe (1985: 17). H. Pieron va ser el primer a establir la filiació cartesiana de Poulain de La Barre, el 1902. A les darreries del s. xvii, el cartesianisme era el pensament científic i filosòfic dominant i moltes escriptores es van declarar obertament cartesianes, van escriure obres en defensa d'aquest corrent i s'hi van situar en l'avantguarda (Albistur-Armogathe, 1977: 242).

4. B. Magné fins i tot arriba a parlar d'ell com l'autèntic fundador, desconegut, de la sociologia.

dubte la necessitat que introdueix el naturalisme. En mostrar l'origen social i històric, contingent, es fa palès que aquestes funcions «podien» haver estat unes altres i, per tant, «poden» ser-ne unes altres.

La hipòtesi històrica de la desigualtat entre els sexes que explica «com els homes han arribat a ser amos» és l'argument que addueix Poulain davant el prejudici del vulgar, que pensa que és així per natura. Enfront dels savis, però, que des de cadascun dels seus sabers justifiquen la desigualtat, oposa el dualisme antropològic cartesià. El dualisme ment-cos és el fonament que legitimarà la igualtat: l'«esprít» no té sexe, a pesar de la diferència sexual del cos. Com que la raó és una per a tota l'espècie, la igualtat entre tots els individus de l'espècie té un fonament antropològic; la diferència corporal sexual no significa desigualtat. Els cossos, perfecte cadascun d'ells, acompleixen les seues funcions biològico-sexuals, que no tenen perquè representar una desigualtat social. Aquests punts constitueixen els dos nuclis principals de l'obra.

Però aquesta divisió, la crítica de l'opinió del vulgar en la primera part i de l'opinió dels savis en la segona, no és merament expositiva, sinó que hi ha un ordre de raons que mostra com es fa una identificació entre el prejudici dels costums i la «veritat» dels savis. Aquesta identificació entre prejudici i veritat dels savis significa una crítica del saber que no ha aplicat el mètode del dubte respecte de les seues conviccions i, en conseqüència, també significa la necessitat de buscar arguments que desemmascaren el prejudici mantingut pel costum i legitimat per l'autoritat del saber:

Per això, tot veient que els poetes, els oradors, els historiadors i els filòsofs, fan públic que les dones són inferiors als homes, menys nobles i menys perfectes, se'n persuadeix més perquè ignora que la ciència que professen és el mateix prejudici que el seu, tret que està més estès i és més capciós, i que no fan més que unir a la impressió dels costums l'opinió dels antics sobre l'autoritat dels quals es funda tota llur certesa (p. 68).

De manera que l'existència del prejudici és un problema filosòfic en si.⁵ En aquest sentit, la reflexió que fa Poulain sobre la desigualtat social entre els dos sexes, tot i que és una reflexió sobre les dones, no és motivada ni per galanteria ni per amor; és motivada per la necessitat de buscar la veritat, «adquirir una ciència sòlida» tot dubtant de l'ensenyament rebut i «amb voluntat de descobrir la veritat per un mateix». Perquè el prejudici és un «judici expressat sobre les coses sense haver-les examinades».

5. Fraisse, 1985: 37

Cal provar, doncs, que la desigualtat entre els dos sexes és un prejudici i criticar-lo. Amb aquest objectiu, la reflexió de Poulain en *De l'egalité* es complementa amb una altra obra: *De l'éducation des femmes*, de 1674, escrita en forma de diàleg, on mostra que l'educació i la formació de la dona és la millor forma d'aconseguir la igualtat dels dos sexes. El fet de presentar en forma de diàleg aquesta reflexió dóna a entendre que no n'hi ha prou amb un conveniment personal de la qüestió, sinó que en cal un col·lectiu, diguem-ne, per resoldre el prejudici de la desigualtat.⁶

El problema de la veritat és una qüestió de reflexió sobre la possibilitat de trobar idees clares i distintes enfront de les idees confuses pròpies del prejudici, però també és una qüestió d'indagació de les conviccions socials, per mitjà del diàleg, que faci possible l'eliminació del prejudici. La recerca de la veritat en sentit cartesià estricte es va desplaçant cap a un sentit més «pragmàtic» de la veritat. Un dels punts claus per a la crítica al prejudici és introduir una hipòtesi històrica d'aqueixa desigualtat. No és, per tant, res que es pugui mantenir com a «natural». La veritat es fonamenta en allò clar i distint, però la claredat i la distinció en l'àmbit històrico-social no és la mateixa que en el matemàtic.

DISCURS SOBRE L'ORIGEN I EL FONAMENT DE LA DESIGUALTAT ENTRE HOMES I DONES

El punt de partida de Poulain en *Sobre la igualtat dels dos sexes* és la constatació del fort arrelament en els costums del sentiment que «les dones són inferiors als homes en capacitat i mèrit» i la constatació que es considera «una paradoxa singular» el sentiment contrari, la igualtat de mèrits i de capacitats. Tanmateix, si s'adopta una actitud desinteressada i es reconeix que el fet de considerar les dones menys nobles i menys excel·lents que els homes obeeix a la falta d'enteniment i a la precipitació, es mostrarà que la paradoxa no existeix.

Els homes han introduït la creença que les dones estaven «fetes per a ells», cosa que els ha impedit d'accedir a totes les professions. Que «les coses han estat sempre així» es considera la raó més forta per defensar la desigualtat. I aquesta creença la mantenen tant els savis com els ignorants, tant els homes com les dones. L'actitud de Poulain és demostrar que les coses podrien ser d'una altra manera encara que «sembla que no podran canviar mai per molt d'esforç que hom faci» (p. 44).

6. Fraisse, 1985: 38.

A aquesta constatació de la desigualtat social hi afegeix la política. No sols s'ha mantingut les dones en situació d'inferioritat i a partir d'ací se les ha considerat realment inferiors, sinó que a més a més, s'ha garantit políticament aqueixa inferioritat: «Totes les lleis semblen haver estat fetes únicament per tal de mantenir la situació en què estan els homes» (p.45). El costum està tan arrelat i té tanta força de persuasió que les víctimes mateixes, les dones, són còmplices de la situació: fins i tot les dones veuen com allò més natural la situació d'inferioritat en què es troben i consideren que els seus esperits són tan diferents com els seus cossos.

Hem dit que quan Poulain analitza la creença en la inferioritat de les dones fa una crítica radical del costum i dels usos que la mantenen perquè considera que es tracta d'un prejudici. Un dels punts claus de la crítica consisteix en la introducció d'una hipòtesi històrica que explique l'origen d'aqueixa desigualtat enfront de la tesi naturalista.

La hipòtesi històrica que empra és la següent: l'origen de la desigualtat entre els dos sexes ha estat el sotmetiment de les dones als homes per la llei del més fort. Perquè «quan hom considera sincerament les coses humanes en el passat i en el present troba que totes són semblants en un punt: la raó sempre ha estat la més feble» (p. 45). El domini històric de la força sempre ha estat tan ampli que «en notar els homes que eren els més robusts i que en les relacions del sexe tenien algun avantatge corporal, s'afeguraren que els corresponia en tot» (p. 46). L'«estat de naturalesa» o d'«innocència» mostra que cap la possibilitat d'imaginar un estat diferent del de la llei del més fort, un estat en què prevalga la raó.

La desigualtat entre homes i dones es va esdevenir quan els homes van aplicar la llei del més fort aprofitant sobretot l'embaràs de les dones i la criança dels fills. A partir d'ací es produeix la separació de funcions socials entre «interior» i «exterior»; entre dins i fora, entre l'*oikos* i la *polis*, entre la cosa privada i la cosa pública, perquè al principi, abans de la separació,

[...] els homes i les dones, que aleshores eren senzills i innocents, es dedicarien igualment al conreu de la terra o a la caça com encara fan els salvatges. L'home anava per un costat i la dona per l'altre, aquell que més aportàs seria el més apreciat (p. 46).

A partir d'aquesta separació entre la cosa privada i la cosa pública, s'explcaria que les dones ja no tingueren accés a treballs determinats (militars, sacerdotesses, jutgesses).

Aquesta conjectura històrica que fa Poulain no és sols una explicació en termes «realistes-històrics» de reproducció de l'origen de la desigualtat en el

temps; va més enllà d'això perquè té una funció teòrica central. El que fa Poulain és una valoració crítica de la seua societat, per a la qual cosa descriu un estat d'igualtat i d'innocència previ a la desigualtat, però no el concep com un estadi real en el passat, sinó com una instància crítica per negar que la desigualtat té un origen natural. Aquest estat d'innocència té, doncs, una funció teòrica molt clara: introduir la crítica a l'estat de coses present i, en conseqüència, la possibilitat de canviar-lo. En aquest sentit, la descripció de l'estat de natura, que introdueix com a hipòtesi històrica, funciona teòricament. És a dir, no es tracta de donar compte del que ha passat, sinó de *suposar* un estat diferent al de la llei del més fort. D'aquesta manera s'introdueix una possibilitat de canvi per a l'estat social de desigualtat entre els sexes.⁷

Una prova que la desigualtat s'originà per la llei del més fort i no per la raó és que no són precisament els més capaços qui exerciten les funcions socials més importants. La tesi de Poulain sobre la distribució dels diferents treballs en la «societat civil» és que el sexe hi és discriminatori perquè l'aprenentatge d'un ofici, d'una ciència, no es fa atenent les capacitats dels individus, i defensa que es reconega la mateixa disposició en un sexe que en l'altre. No es tracta de sostenir que totes les dones estan capacitades per a la ciència, ningú no pretèn això dels homes; es tracta, més aviat, de la lliure concurrència i que siga la raó i no l'atzar, la necessitat i l'interès el que comprometa els homes en els diferents estats de la «societat civil». Encara que Poulain continua qüestionant-se per què no es valorà la reproducció, per què els mascles van decidir que la maternitat era menys important que el que ells feien. Es fa necessària, per tant, a més de la interpretació històrica, una interpretació antropològica i existencial de la qüestió.

CRÍTICA A LES CIÈNCIES, EDUCACIÓ I «EXCEL·LÈNCIA» DE LES DONES

El discurs de la igualtat és el fonamental en l'obra de Poulain, tanmateix, també hi ha un discurs de l'excel·lència. La relació d'un discurs de l'excel·lència amb propostes més radicals sobre la igualtat dels sexes es repeteix en la història del pensament feminista. És difícil que una defensa de la igualtat no incloga en algun moment un cant a l'excel·lència de les dones. És gairebé una necessitat ja que, en partir de la forta desigualtat de fet, es busca mostrar-hi que

7. Tanmateix, Poulain no fa una definició del que entén per estat de natura com la que fa Rousseau en el *Discurs sobre l'origen i els fonaments de la desigualtat entre els homes*. S'ha destacat l'aportació de Poulain a les teories del contracte social i en general la precedència a algunes de les idees de Rousseau (H. Grappin, Ch. Fauré, M. Alcover, C. Amorós).

les dones tenen valors. També s'exalta l'excel·lència de les dones en escrits fortament misògins i obertament defensors de la desigualtat social dels sexes. El cant a la seua superioritat en aquests darrers justifica que les dones queden excloses, com a gènere, de la cosa pública i siguen destinades a afers «superiors» com l'amor o la regeneració moral de la societat. Quan un discurs de l'excel·lència s'uneix al de la igualtat té una funció diferent; no s'hi presenten les dones a partir de determinades funcions que a compleixen com a gènere. Hem de veure, per tant, com s'articula l'excel·lència amb d'altres elements, perquè segons aquesta articulació canviarà el significat del discurs.

En *Sobre la igualtat dels dos sexes*, Poulain parla de l'excel·lència de les dones en un context molt precís. Enfront d'aquells que mantenen que són inferiors per natura argumenta que ho són perquè els homes les han situades en aqueixa condició; és, doncs, una qüestió social i política, però també cultural: les dones no reben educació. Mentre que els homes reben formació sobre tot el que es considera útil per a l'esperit, les dones són mantingudes en la ignorància. Tanmateix, aquesta situació presenta per a Poulain una paradoxa: tot el que hi ha de perniciosos en l'educació, tot el que s'hi perd en honestedat i virtut també s'ho evitaren les dones.

El discurs de l'excel·lència s'uneix a la problemàtica de l'educació. La descripció que fa de les qualitats i les aptituds de les nenes —que considera millors que els nens perquè són més assídues i més pacients en el treball, més submisses, més modestes— podria donar a entendre que es tracta d'una apreciació de qualitats «femenines» diferents i millors que les «masculines» i, per tant, d'un cant a l'excel·lència d'allò femení. Però aquest no és el seu objectiu. El que conclou és una crítica al que les ciències han fet amb els homes, que són els únics que n'han seguit l'estudi. Es tracta d'una crítica als sabers dogmàtics de la tradició centrada en la consideració que el coneixement d'aquests és inútil per a la major part dels homes, els quals «si tenien quelcom d'honestedat, de jovialitat i cortesia, ho perden per causa de l'estudi» (p. 52). Les ciències que s'ensenyen tampoc no proporcionen progressos morals als homes. És per això que compara les dones i els savis:

Si s'entaula conversa juntament o separadament amb les dones o amb els que al món s'anomenen savis, hom veurà quina diferència hi ha entre uns i altres. Es diria que el que els homes es fiquen en el cap en estudiar no val més que per obturar-los l'esperit i per posar-hi confusió (p. 53).

Tanmateix, les dones expressen amb claredat i amb ordre el que saben; tenen el do de proposar els seus sentiments amb dolçor i complaença i estan lluny de l'esperit de contradicció i de disputa al qual els savis estan tan subjectes.

La lloança de les qualitats de les dones com a «diferents» de les dels homes té un sentit molt clar: mostrar-les com a portadores del que és el saber no contaminat per les doctrines tradicionals, especialment l'escolàstica. La crítica a les ciències és, doncs, el que el mena a introduir un cant a les excel·lències de les dones en tant que no estan influïdes pels falsos sabers i els prejudicis. Tot això s'evidencia al llarg de les seues converses amb dones de tota classe i condició, tant al camp com a la ciutat. Per mitjà d'aquestes converses, semblants a una investigació «sociològica» mostra les respostes de les dones a preguntes com: què pensen de Déu, de la immortalitat de les ànimes, etc. i en les respostes aprecia la «justesa i precisió de l'esperit de les dones». S'hi pot constatar que les respostes solen coincidir amb les propostes cartesianes: per exemple, l'ànima és diferent del cos. En aquest sentit, la funció del discurs de l'«excel·lència» de les dones, que no han rebut ensenyament tradicional, és tant criticar les doctrines escolàstiques com exposar el cartesianisme. Les dones, com que no tenen els prejudicis del saber tradicional responen des de la raó no contaminada per les ensenyances amb la doctrina cartesiana, amb idees clares i distintes.

En conseqüència, el discurs de l'excel·lència de les dones s'introdueix com una crítica a les ciències tradicionals i, en particular, a aquells que les detenen, els savis. És una crítica dels principis escolàstics i alhora una presentació de les tesis cartesianes en un esperit no contaminat, esperit que representaria «la llum natural». Les dones posseeixen les virtuts cartesianes: claredat, distinció, justesa d'esperit, precisió i d'altres qualitats com expressar-se amb gràcia, persuadir sense haver estudiat les lleis, tenir eloqüència; tenen l'aire noble i gran, el posat lliure i majestuós, els gests naturals, les paraules fàcils; bellesa i gràcia que acompanyen el seu discurs. Estimen la pau i la justícia i tenen, en la conducta de sa casa i en les relacions amb els familiars, una cura i una capacitat per jutjar davant de situacions conflictives que les fa capaces de reflexionar sobre l'equitat en què es basa la jurisprudència. Per això podem dir que coneixen el dret i saben aplicar-lo i se'n pot deduir que si l'estudiaren podrien exercir-lo, si més no com els homes.

Però aquesta ennumeració de virtuts i qualitats de les dones serveix a Poulain per seguir fent la seua crítica a les ciències, ja que troba en cadascuna d'elles el que seria fonamental i bàsic si es prescindeix de l'ornamental. En dret tenen la idea d'equitat, i passa el mateix en història, en teologia, en medicina, en astrologia, en geografia.

Totes les argumentacions exposades proven que les dones són capaces de coneixement teòric, però si això no és suficient per convèncer els qui defensen la desigualtat entre els sexes, hi ha d'altres arguments. Un, decisiu per a Pou-

lain, és expressat així:

I ja que hom és prou injust per creure que totes les dones són indiscretes, quan en coneix cinc o sis que ho són, també hauria de ser prou equitatiu per jutjar que llur sexe és apte per a les ciències puix que en veu un gran nombre que han pogut arribar-hi (p. 59).

I un altre, també decisiu, que podria convèncer és la consideració que les ciències s'han d'adreçar a la virtut i en aquest aspecte les dones tenen el principal avantatge sobre les ciències sense haver-les estudiades. En unes altres paraules, si els arguments a favor que les dones són tan capaces d'assolir coneixements teòrics com els homes no convencen, s'ha d'argüir que al capdavall –en aquesta vida tan curta– les ciències tenen la funció de servir a la pràctica de la virtut, i en aquesta pràctica s'ha de reconèixer que són iguals o més virtuoses que els homes. Les dones duen a la pràctica les màximes evangèliques, l'assistència social i la caritat, assisteixen als hospitals, i demostren així la seua capacitat per a les coses socials, per a la virtut pràctica.

Aquesta anàlisi de la capacitat social i pràctica de les dones porta Poulain a descriure el seu comportament en diferents formes de vida, entre elles el matrimoni. El matrimoni es presenta com una forma de vida com el celibat n'és una altra. No al·ludeix mai al «destí natural» de les dones per al matrimoni ni tampoc a la necessitat d'una formació especial. La seua postura quant al paper de les dones en el matrimoni i en la cura dels nens mostra la diferent apreciació que una defensa de la igualtat introdueix en aquest tema, fonamental en les relacions entre els sexes. Totes les virtuts de fidelitat i submissió són valorades com a qualitats de l'excel·lència de les dones i no com a deures de l'esposa envers qui es considera amo i senyor. Es presenten com a qualitats que el marit ha d'agrair, no exigir. També és altament valorada la criança i l'educació dels fills, amb l'acusació afegida que els homes no ho fan. En general, no hi ha virtut dels homes que no siga comuna a les dones i per contra, sí que hi ha molts defectes que són particulars dels homes. Per tot això afirma que

[...] si hom considera amb sinceritat i sense interès el que es pot observar de les dones, trobarà que, si hi ha algunes aparences que els són poc favorables, encara n'hi ha més que els són molt avantatjoses; que no és per falta de mèrit, sinó de fortuna o de força, si llur condició no és igual a la nostra, i, finalment, que l'opinió comuna és un prejudici popular i mal fonamentat (p. 63).⁸

8. Ací critica l'escolàstica i presenta la doctrina cartesiana. És el problema de l'educació de les dones el que articula el discurs de l'excel·lència amb el de la igualtat. En l'obra *De l'exelence des hommes* (p.118), però, fa una crítica més global i «rousseauuniana» entenent la civilització com agent de corrupció (Fauré, 1985b: 45; Grappin, 1914: 387; Amorós, 1993: 100-101).

L'afirmació rotunda de la igualtat representa un canvi també radical en la forma d'educació de les dones. La restricció a determinats temes o disciplines que defensa la desigualtat ja no té sentit. Tot això comporta un rebuig de la pedagogia tradicional en què es distingeix entre una educació femenina i una altra de masculina, i en la qual, a més a més, la darrera és la referència fonamental. La unitat del mètode pedagògic que proposa Poulain es basarà exclusivament en el mètode del dubte radical de l'ensenyament rebut i en la reconstrucció d'un saber caracteritzat per l'ús crític de la raó.⁹

RETÒRICA, VERITAT I CONEIXEMENT D'UN MATEIX

Hem dit que Poulain emprà els seus arguments contra la desigualtat entre els dos sexes com un exemple paradigmàtic de crítica al prejudici en general. Considerava que la inferioritat de les dones era el prejudici més extès i que, per tant, amb el seu qüestionament es podia posar a prova la capacitat dels principis cartesians per fer la crítica dels costums i dels sabers de la tradició.

Els principis cartesians apareixen al llarg de la seua obra com el mètode adient per criticar el prejudici i buscar la veritat. Perquè s'hi comprova que la «veritat» que defensen els savis no és menys prejudici que el que manté el costum. La crítica al prejudici del costum s'ha de fer extensiva, doncs, a la «veritat dels savis». En conseqüència, necessita els principis cartesians per poder criticar els qui defensen que s'ha de mantenir la desigualtat entre els dos sexes perquè és natural, però necessita també l'antropologia cartesiana per trobar un fonament des del qual legitimar la igualtat dels dos sexes.

Poulain critica els discursos de poetes i oradors perquè els considera retòrics i perquè l'objectiu no n'és, precisament, la recerca de la veritat, i escomet contra els diversos tractats que havien proliferat sobre les dones i que les caracteritzaven com inconstants, malignes, etc. La retòrica no és adequada per instruir l'esperit, i generalitzar a totes les dones els defectes que es poden trobar en algunes en particular és pura retòrica.

Diversos autors repeteixen que les dones són menys perfectes i nobles que els homes, però no en donen cap raó. Per a Poulain, hi ha una idea confusa de la perfecció i la noblesa perquè s'han qualificat com a tals tots els avantatges que reporta el món exterior: les ciències i l'autoritat política. El problema és, però, que no s'admeten les dones en cap d'aquests espais públics, que són,

9. Magnée, 1972: 118-119.

precisament, els que es valoren positivament. És una qüestió de poder: els homes, com que són els amos, pensen que tot és per a ells. Afirmen que és una qüestió de dominadors i dominats fins al punt que considera que si les dones hagueren estat les dominadores s'haurien invertit els papers. Perquè són els dominadors qui tenen el poder de donar significacions, de valorar.

Poulain considera que no es pot sostenir amb arguments aqueixa falta d'apreciació de les dones perquè si els diferents treballs són valorats efectivament per la seua utilitat per a la societat, no s'explica perquè el treball que fan les dones, nodrir i educar els fills, no és valorat. Se n'hauria de posar fora de dubte la utilitat, s'hauria de valorar com qualsevol altra funció social o, fins i tot, més. Però no és així.

Introdueix el principi d'utilitat com un argument per sostenir que les dones són tan nobles i perfectes com els homes. Proposa que cada treball es considere més o menys perfecte segons la utilitat que té per a la societat, i no d'acord amb les situacions de domini. Si es fa així, s'apreciarà que les dones en tant que «conserven la vida» són absolutament necessàries.

La crítica a la retòrica va unida a una crítica a la història i a la jurisprudència. S'ha de posar en dubte l'autoritat dels «antics» enfront dels «moderns», i Poulain és rotund quan considera els testimonis dels historiadors:

[...] tot el que hagen dit els homes ha de ser sospitós perquè són jutges i parts, i quan algú aporta contra elles l'opinió de milers d'autors, aquesta història no ha de ser considerada més que com una tradició de prejudicis i d'errors (p. 71).¹⁰

El mateix es pot dir dels juriconsults que són qui, de fet, posen les dones sota el domini dels seus marits i els fills sota el domini del pare. En exposar el seu sentit jurídic, torna a criticar que la dependència siga per natura: atès que les lleis s'han fet després de l'establiment de la societat i que els juriconsults ja tenien els seus prejudicis, han atribuït a la natura el que sols ve del costum. Com que les lleis són fetes pels homes, és clar que han afavorit el seu sexe «com ho podien haver fet les dones, si hagueren estat en el seu lloc». Una prova que la dependència té sentit jurídic és que quan se suposa que els éssers humans tenen raó i experiència suficients per governar-se ells mateixos, les lleis els alliberen de l'autoritat d'un altre.

10. Aquest és el famós text de Poulain que Simone de Beauvoir emprà com a epígraf a *El segon sexe*.

La filosofia especulativa, que es preocupa de «si hi ha un més enllà del món dels espais imaginaris, i si els àtoms o el petit polsim que apareix als raigs del sol és divisible a l'infinit» (p. 74), a més d'altres qüestions, també és objecte de la crítica de Poulain. Es pregunta quin cas hem de fer del que diuen els savis d'aquesta mena quan es tracta de temes seriosos i importants. Hem de partir d'«el coneixement de nosaltres mateixos» com un pas necessari per poder fer ciència i arribar a la veritat i també per tractar la qüestió sobre la igualtat entre els dos sexes. En aquest coneixement de nosaltres mateixos interessa particularment «el coneixement del còs, que és l'òrgan de les ciències, de la mateixa manera que per saber com les ulleres de prop engrandeixen els objectes, cal conèixer-ne el funcionament» (p. 75).

El coneixement humà és igual per a tots els homes i dones; no hi ha res especial en la física ni en d'altres ciències que no puga ser après també per les dones perquè: «el mètode per aprendre-les no fa altra cosa que rectificar el seny, que s'ha confós per la precipitació, pel costum i per l'ús» (p. 77).

Encara que tot el que s'ha exposat hauria de ser suficient per convèncer que homes i dones són igualment capaços d'assolir coneixements, Poulain decideix combatre l'opinió contrària a partir de principis, ja que està molt arrelada. Presenta, des dels principis de la sana filosofia, que les dones són tan capaces com els homes de tota classe de coneixements i sabers però, al mateix temps, això li serveix per exposar la sana filosofia, la doctrina cartesiana.

¿Cal tant d'esperit, per saber què? És la pregunta a partir de la qual explica el fonament mecanicista del còs i de les passions; com també el funcionament de la Lògica, les Matemàtiques, l'Astronomia i la unitat de la ciència: sols hi ha una ciència i és el coneixement de nosaltres mateixos; d'ací la seua crítica a l'especialització i a la creença que és per naturalesa que es té més capacitat per a unes ciències que no per a d'altres. Són l'educació i l'aprenentatge que determinen que cadascú desenvolupe més unes ciències que no unes altres.

Poulain utilitza sempre la mateixa estratègia teòrica: exposa la seua concepció filosòfica –cartesiana en línies generals, però també pròpia en alguns punts– quan argumenta a favor de la capacitat de les dones per adquirir els diferents coneixements. En realitat, s'interrelacionen tres objectius: criticar les ciències i els sabers tradicionals, exposar la teoria cartesiana i les concepcions filosòfiques pròpies i defensar la igualtat dels dos sexes. Una «nova filosofia» permet de defensar la igualtat.

Quan afirma que les dones tenen capacitat moral, exposa els principis cartesianes i les seues concepcions sobre geografia, dret, política, història, etc. S'hi poden destacar dos aspectes: l'anticipació a les idees de Montesquieu sobre la influència del clima, la geografia, el medi, la vegetació, l'alimentació,

etc. en la diversitat de costums dels diferents pobles i una concepció de la història en què distingeix entre la història eslesiàstica i la història profana i, a més a més, considera més important esbrinar les «petites causes», els fets quotidians, que no pas conèixer els grans esdeveniments. El relativisme que implica la primera postura s'uneix a la defensa del medi i de l'aprenentatge.

Com en tot tipus de coneixement, Poulain defensa que la dona, a partir de les reflexions sobre ella mateixa, podrà conèixer les maneres d'actuar dels éssers humans en general i per mitjà d'aquestes entrar en el món de la política, dels interessos i les passions, etc. Perquè, tant si es consideren les ciències en elles mateixes com si es considera l'òrgan que serveix per adquirir-les, es pot apreciar que els dos sexes tenen la mateixa hi haja un límit en disposició per fer-ho.

En conseqüència, res no justifica que hi haja un límit en l'exercici de funcions per part de les dones. Les dones també poden aplicar-se a l'estudi de les Sagrades Escripures com a obra fonamental que constitueix la vertadera religió, i també seran capaces d'instruir-se en el dret civil. Com sempre, la pregunta de Poulain és: ¿quin misteri enclouen aquestes ciències? El dret civil, per exemple, no és sinó el conjunt d'ordenances i reglaments per a l'ús de béns i les relacions entre persones. ¿Quin misteri hi ha en les relacions pares-fills, marit-muller, amos-criats perquè una dona no siga capaç d'instruir-se en lleis que les ordenen? Al seu parer, la discussió sobre qui està millor dotat per a les ciències, homes o dones, respon al fet que es presenta com una qüestió d'honor «que el nostre sexe estiga en primer lloc», quan «és de justícia donar a cadascú el que li correspon» (p. 87). Tots, homes i dones, tenim el mateix dret sobre la veritat.

Convé insistir en la idea que quan presenta les dones com a capaces d'adquirir ciència i arribar a la veritat té una doble finalitat: en primer lloc, criticar aquells que defensen el contrari i sostenir, amb raons, la igualtat; i en segon, exposar les seues concepcions de diverses qüestions de què tracten les ciències i presentar les seues idees sobre què ha de ser un pensador, un savi. També critica aquells que es burlen de «les dones sàvies»¹¹ i afirmen que són odioses. Considera que igualment poden haver-hi homes que caiguen en el vici de la pedanteria, ja que aquesta no és privativa d'un sexe. La saviesa consisteix en la virtut, i s'ha de ser condescendent amb aquells que no veuen la veritat com

11. *De l'egalité des deux sexes* va aparèixer el 1673, any de la mort de Molière. Poulain considerarà que «les precioses» van ser les úniques que havien acollit el seu llibre. Tanmateix, no compartia el seu feminisme perquè entenia que implicava superioritat de les dones i una subordinació del baró, i ell defensava la igualtat dels dos sexes (Magnée, 1972: 122 i Reynier, 1929: 249 i ss).

nosaltres perquè això no és tant una falta seua com una manca d'aprenentatge i de mètode adequats. Sense estudi no es té ni felicitat ni virtut. La investigació de la veritat és condició de la llibertat i la felicitat, i el prejudici de la desigualtat dels dos sexes és un entrebanc per a l'accés a la veritat, que implica també una pèrdua de llibertat i de felicitat. Tant la felicitat com la virtut consisteixen, per a ell, en el coneixement, i aqueixa necessitat del coneixement per a la felicitat i la virtut és la mateixa per a ambdós sexes: «Com que ambdós sexes són capaços de la mateixa felicitat, tenen el mateix dret a tot el que serveix per a adquirir-la» (p. 89).

Poulain defensa la igualtat en el coneixement com a principi perquè considera que de la mateixa manera que tots els humans gaudeixen de la llum i de l'aire, sense que aquesta comunicació siga perjudicial per a ningú, tots poden també posseir la veritat sense perjudicar-se els uns als altres. A més a més, creu que s'hauria arribat més aviat a la veritat si els dos sexes hi hagueren treballat.¹² El fet que les dones hagen estat privades de les ciències no significa que no puguin exercitar-se en el seu coneixement i formar-se per a les diferents professions sense causar danys a aquells que ja en són mestres. Les dones han de poder exercir els mateixos càrrecs que els homes: en l'ensenyament, en la jerarquia eclesiàstica, en la política, en la militar, en l'aparat judicial, etc. (pp. 92-97).

L'ESPERIT NO TÉ SEXE: IGUALTAT I DIFERÈNCIA

Estant fets tots els homes els uns com els altres, tenen els mateixos sentiments i les mateixes idees de les coses naturals; per exemple, de la llum, de la calor i de la duresa. I tota la ciència que hom tracta de tenir es redueix a conèixer realment quina és la disposició particular, interior i exterior de cada objecte, per produir en nosaltres els pensaments i les opinions que en tenim. Tot el que els mestres poden fer per conduir-nos a aquest coneixement és aplicar el nostre esperit a les coses que veiem, per examinar-ne les aparences i els efectes, sense precipitacions ni prejudicis, i mostrant-nos l'ordre que hem de tenir en la disposició dels nostres pensaments per trobar el que busquem (p. 75).

L'autor, per defensar que tots, homes i dones, posseeixen el *bon sens*, manté la idea cartesiana de la unitat del coneixement i que per arribar-hi és

12. J. S. Mill (1869) va utilitzar aquest argument.

fonamental seguir un procediment metòdic, un ordre de raons. El mètode d'aprendre les ciències tan sols serveix per rectificar el bon sentit, que s'ha confós per la precipitació, pel costum i per l'ús.

És clar, però, que aquest argument es pot sostenir des d'una filosofia que mantinga que l'espècie humana té *bon sens*. El dualisme antropològic cartesià pel qual l'ésser humà està format per *res cogitans* i *res extensa*, per ment i cos, és el fonament filosòfic en què es basa Poulain per argumentar la igualtat de l'espècie humana i, en conseqüència, la igualtat dels dos sexes.

«L'esperit no té cap sexe», «l'esperit és igual en tots els homes», «l'esperit és un i actua, i qui sap com actua en una cosa, sap com actua en totes» són les fórmules que exposa com a resposta a les «veritats-prejudicis» dels savis que mantenen des de les «seues ciències» que homes i dones no són iguals i, per tant, que les dones no són capaces d'adquirir coneixements científics de la mateixa manera que els homes.¹³ Tanmateix, «les dones considerades des dels principis de la sana filosofia, són tan capaces com els homes per a tot tipus de coneixements» (p. 77). No és l'esperit el que és diferent en homes i dones sinó el cos, però tampoc no tot el cos, ja que «la diferència dels sexes només afecta el cos: no hi ha més que aquesta part que serveix a la producció dels homes».

La raó és una i és condició de possibilitat del coneixement de totes les ciències; és la constitució del cos i, sobretot, l'educació el que hi introdueix diferències. La unió de cos i esperit és igual en homes i dones,¹⁴ i Déu fa aquesta unió mitjançant els sentiments, les passions i les voluntats de manera que l'esperit actua igual en tots els humans i, per tant, els fa a tots capaços de les mateixes coses. Poulain assenyala, a més, que ni l'anatomia més exacta ha destacat cap diferència en el cervell d'homes i dones: reben igual les impressions dels sentits, funciona igual la imaginació i la memòria, no hi ha res en la disposició dels seus òrgans que permeta parlar de diferències. La diferència entre els sexes es redueix, doncs, al que té relació amb la reproducció. En voler produir els homes dependents els uns dels altres, Déu va crear dos cossos diferents, però això no significa cap desigualtat entre homes i dones, ambdós cossos són igualment perfectes per a l'ús reproductor que tenen. Estan mancats de raons aquells que consideren menys perfectes les dones i veuen com defectes el que els pertany com a propi del seu sexe i que està destinat a formar-nos i nodrir-nos al seu si.

13. Faurée (1985b) ha destacat que el *cogito* en Poulain se separa sensiblement de la metafísica cartesiana. També Magnée (1972), Pieron (1902) i Alcover (1981).

14. Fraise, 1985: 32-34.

Per a Poulain la diferència de sexes s'ha portat massa lluny, i critica alguns metges que han jutjat amb prejudici i han atribuït a la natura el que és producte del costum:

Tot veient els dos sexes més diferents pel que fa a les funcions civils que en aquelles que els són particulars, s'imaginaren que així havia de ser i, sense distingir prou exactament el que prové del costum i de l'educació del que és natural, atribuïren a una mateixa causa tot el que veien en la societat [...] (p. 103).

Poulain subratlla la consciència de la construcció cultural i social del sexe-gènere de forma radical. Fins i tot matisa que s'han fet valoracions socials i culturals del femení i el masculí que s'han aplicat a la naturalesa d'homes i dones.

La preeminència en el cartesianisme de l'esperit sobre el cos li permet de criticar la desigualtat social i política entre els sexes i la inferioritat de les dones que se'n deriva. Aquesta crítica representa no sols contra-argumentar als qui sostenen el contrari sinó, sobretot, introduir un fonament legitimador: «l'esperit n'a pas de sexe», que permet defensar la igualtat. Aquest principi conclourà tota una tradició polèmica sobre el tema de la desigualtat social entre homes i dones i permetrà el desenvolupament d'una tradició il·lustrada defensora de la igualtat de l'espècie.

REPERCUSSIONS DE L'OBRA DE POULAIN DE LA BARRE

François Poulain de La Barre va nèixer a París el 1647. Va ser sacerdot catòlic, es va convertir al protestantisme al mateix temps que abandonà l'escolàstica i es va instruir en el cartesianisme, del qual fou propagador i defensor. Es traslladà a Ginebra, on va ensenyar francès, es va casar el 1690 i va tenir un fill. Va morir el 1723.

L'obra de Poulain de La Barre que presentem, com també els seus escrits *De l'excellence des hommes* i *De l'education des femmes* són poc coneguts i, per bé que la seua influència en el feminisme ha estat rellevant, la repercussió en la tradició filosòfica ha estat pràcticament nul·la, malgrat que Poulain inicia temes importants en la filosofia social i política com són ara: l'origen històric de la desigualtat social, la idea de contracte social, el relativisme cultural, la defensa d'una educació igual per a tothom; la crítica, en definitiva, dels principis que mantenien la societat de l'antic règim; l'oposició del dret personal als drets de naixement, etc.

En la seua època, tanmateix, hi va haver diverses edicions dels seus llibres. Bernard Magnée parla de quatre edicions de *De l'égalité des deux sexes* en el s. xvii, dues de *De l'éducation des dames* i tres de *De l'exelence des hommes*.¹⁵ *De l'égalité des deux sexes* es va traduir a l'anglès l'any 1677. Possiblement Mary Wollstonecraft, l'autora de *Vindication of the rights of woman* (1792) coneixia l'obra, i és clar que J. S. Mill sí que la coneixia i s'hi va inspirar per escriure el seu assaig *The subjection of woman* (1869). Algunes de les idees de Poulain van influir en Montesquieu el qual, en la carta XXXVIII de les *Lettres Persanes*, segueix la major part de les idees de Poulain.¹⁶ J. J. Rousseau mateix sembla que contesta Poulain de La Barre en el Llibre V de l'*Emile* en tractar de l'educació de Sophie quan argumenta que la desigualtat entre els dos sexes no és un prejudici sinó que és per natura i per raó i desenvolupa tot un programa d'educació sobre la base de la diferència-desigualtat dels dos sexes. Per no parlar d'un text antològic de *De l'excellence des hommes*, on Poulain parla de l'estat de natura i critica les arts i les ciències com també la corrupció de la civilització i d'altres qüestions que fan de Poulain el referent polèmic silenciats de Rousseau.¹⁷

Les investigacions de Grappin i Pieron sobre l'obra de Poulain a l'inici del segle xx van tornar a destacar-ne la importància filosòfica general i en especial per a la història del feminisme. La influència en el plantejament de *Le deuxième sexe* (1949) de Simone de Beauvoir també és evident, a part de la menció explícita de Poulain que fa l'autora com un dels defensors més clars de la igualtat entre els dos sexes.

En els anys 80, i arran de la reedició de *De l'égalité des deux sexes* (1984), hi ha una difusió més gran del seu pensament, com ho mostren les diferents investigacions que es ressenyen en la bibliografia. El 1990 se'n va publicar una nova traducció a l'anglès, de Desmond Clarke. També en els anys 80 i des del Seminario Feminismo y Ilustración, la professora Cèlia Amorós ha introduït l'obra de Poulain en el feminisme filosòfic a Espanya. Esperem que aquesta traducció —que s'ha fet a partir de l'edició de 1984— col·labore també a la seua difusió.

NEUS CAMPILLO

15. Albistur-Armogathe, 1977: 239.

16. B. Magné, 1968.

17. Per a totes les qüestions de les influències de Poulain, i en concret de l'obra que presentem, vegeu el capítol VI d'Albistur-Armogathe (1977). En concret, sobre la influència de Poulain en Rousseau vegeu Grappin (1914), Fauré (1985) i Amorós (1993).

BIBLIOGRAFIA

OBRES DE POULAIN DE LA BARRE

- (1672): *Les rapports de la langue latine avec la françoise, pour traduire l'egamment et sans peine avec un recueil étymologique et methodique de cinq mille mots françois tirez inmediately du latin*, París, Veuve Claude Thiboust et Pierre Esclassan.
- (1673): *De l'egalité des deux sexes. Discours physique et moral où lún voit l'importance de se défaire des préjuges*, París, Du Puis. [Reedició (1984): París, Fayard]
- (1674): *De l'education des dammes pour la conduite de l'esprit, dans les sciencies et dans les moeurs. Entretiens*, París, Du Puis.
- (1675): *De l'exellence des hommes contre l'egalité des sexes*, París, Du Puis.
- (1691): *Essais des remarques particulières sur la langue française pour la ville de Geneve*, Ginebra.

ESTUDIS

- ALCOVER, M. (1978): «The indecency of knowledge», *Rice University Studies*, 64-1, Winter.
- (1981): *Poulain de la Barre, une aventure philosophique*. Papers on french seventeen century literature, París/Seatle, Tubingen.
- ALBISTUR, M. i D. ARMOGHATE (1977): *Histoire du feminisme française, du Moyen Age à nos jours*, París, Des femmes, 2 vol.
- (1978): *Antologie de textes féministes du Moyen Age a 1848*, Poitiers, Hier et Demain.
- AMORÓS, C. (1990): «El feminismo: senda no transitada de la Ilustración», *Isegoría. Revista de Filosofía Moral y Política*, 1, pp. 139-150.
- (1993): «Cartesianismo y Feminismo: Olvidos de la Razón, razones de los olvidos», *Actas del Seminario «Feminismo e Ilustración»*. 1988-92. Instituto de Investigaciones Feministas, Universidad Complutense, Madrid.

- ARMOGATHE, D. (1985): «De l'égalité des deux sexes, la belle question...», *Corpus des Ouvres de philosophes en langue française*, 1, pp. 17-25.
- BADINTER, E. (1985): «Ne portons pas trop loin la différence des sexes», *Corpus des Ouvres de philosophes en langue française*, 1, pp. 13-15.
- CLARKE DESMOND, M. (1990): Introducció a *The Equality of the Sexes*. F. Poulain de la Barre, Manchester U. P., Manchester & New York.
- FRAISSE, G. (1985): «Poulain de la Barre ou le procès des préjugés», *Corpus des Ouvres de philosophes en langue française*, 1, pp. 27-41.
- FAURÉ, C. (1985a): *La Democratie sans les femmes, essai sur le libéralisme en France*, París, P. U. F.
- (1885b): «Poulain de la Barre: sociologue et libre penseur», *Corpus des Ouvres de philosophes en langue française*, 1, pp. 43-51.
- GRAPPIN, H. (1913): «Notes sur un féministe oublié: le cartésien Poullain de la Barre», *Revue d'histoire littéraire de la France*.
- (1914): «A propos du féminisme de Poulain de la Barre», *Revue d'histoire littéraire de la France*, pp. 387-389.
- HOFFMANN, P. (1969): «Féminisme cartésien», *Travaux de linguistique et de littérature*, 7, Centre de Philologie et littératures romanes, Université de Strasbourg.
- LEFEBVRE, G. (1914): «Poulain de la Barre et le féminisme au xviie siècle», *Revue Pédagogique*, nouvelle série, t. LXIV, núm. 2, pp. 101-115, París.
- MAGNÉ, B. (1964): «Le féminisme de Poulain de la Barre, origine et signification», Université de Toulouse [Tesi Doctoral].
- (1968): «Une source de la lettre persane XXXVIII? L'égalité des deux sexes, de Poulain de la Barre», *Revue de l'histoire littéraire de la France*, 3-4, pp. 407-414.
- (1972): «Education des femmes et féminisme chez Poulain de la Barre (1647-1723)», *Revue de Marseille*, 88.
- MOREAU, F. (1980): «Autour du mythe de la femme: une réfutation inconnue de Poulain de la Barre», *Le Mirail*, 2, Université de Toulouse.
- PIERON, H. (1902): «Un précurseur inconnu du féminisme et de la révolution: Poulain de la Barre», *La revue de synthèse historique*.
- REYNIER, G. (1929): *La femme au XVIIe siècle*, París, Tallander.
- RONZEAUD, P. (1975): «La femme au pouvoir ou le monde à l'envers», *Revue XVIIe siècle*, 108, París.
- SEIDEL, M. (1974): «The woman as good as the man», *Journal of the History of ideas*, juliol-setembre, Nova York.
- STOCK, M. L. (1961): «Poulain de la Barre, a seventeenth century feminist», Columbia University, Nova York [Tesi Doctoral].

F. POULAIN DE LA BARRE

**SOBRE LA IGUALTAT
DELS DOS SEXES**

Introducció a càrrec de
Neus Campillo

Traducció d'Anna Montero

Col·lecció «Comunicació»

Sèrie Feminismes / 1

Col·lecció «Comunicació»
Sèrie Feminismes

Direcció de la col·lecció: Vicent Salvador
Direcció de la sèrie: Isabel Morant

POULAIN DE LA BARRE, François

Sobre la igualtat dels dos sexes / F. Poulain de La Barre ; introducció a càrrec de Neus Campillo ; traducció d'Anna Montero. – València : Universitat de València ; Alacant : Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant ; Castelló : Publicacions de la Universitat Jaume I, 1993
118 p. ; 21 cm. – (Comunicació. Sèrie Feminismes ; 1)

Bibliografia: p. 29-30.

ISBN 84-7908-106-6 (Universitat d'Alacant). ISBN 84-8021-022-2 (Universitat Jaume I). ISBN 84-370-1306-2 (Universitat de València).

1. Feminisme. I. Campillo, Neus, pr. II. Montero, Anna, tr. III. Universitat de València. ed. IV. Universitat d'Alacant. Secretariat de Publicacions. ed. V. Universitat Jaume I. (Castelló). Publicacions. ed. VI. Títol. VII. Sèrie.

396

Edita: Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant
Publicacions de la Universitat Jaume I
Universitat de València

Títol original: De l'égalité des deux sexes

Disseny original de la coberta: Carlos Pérez-Bermúdez

Il·lustració de la coberta: *Jeune femme lisant une lettre*, de Raoux (Museu del Louvre, París) © R.M.N., París, 1989

Fotocomposició i maquetació: Servei de Publicacions. Universitat de València

ISBN: 84-7908-106-6 (Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant)
84-8021-022-2 (Publicacions de la Universitat Jaume I)
84-370-1306-2 (Universitat de València)

Dipòsit legal: V-2082-1993

Imprimeix: GUADA Litografía, S. L.
Camí Nou de Picanya, 3
46014 València

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	9
BIBLIOGRAFIA	29

SOBRE LA IGUALTAT DELS DOS SEXES

ADVERTIMENT	33
PREFACI	35

PRIMERA PART

ON ES MOSTRA QUE L'OPINIÓ VULGAR ÉS UN PREJUDICI, I QUE SI ES COMPARA SENSE INTERÈS EL QUE ES POT ASSENYALAR EN LA CONDUCTA DELS HOMES I DE LES DONES, HOM ES TROBA OBLIGAT A RECONÈIXER ENTRE AMBDÓS SEXES UNA IGUALTAT COMPLETA	39
---	----

SEGONA PART

ON ES MOSTRA PER QUÈ ELS TESTIMONIS QUE ES PODEN APORTAR CONTRA L'OPINIÓ DE LA IGUALTAT DELS DOS SEXES, TRET DELS POETES, DELS ORADORS, DELS HISTORIADORS, DELS JURISCONSULTS I DELS FILÒSOFS, SÓN TOTS VANS I INÚTILS	65
--	----